

- 11 Його ж. Теорія самовільного зародження //Його ж. Повн.зібр.тв. Т.11. С. 218-223.
- 12 Його ж. Ніякої фальші! Наша сила в проголошенні правди. Лист до редакції //Його ж.//Повн.зібр.тв. Т.11. С. 185.
- 13 Кремер А. Основание Бунда. // Пролетарская революция. 1922. №11. С. 50-56.
- 14 Бухбиндер Н. I съезд Всесоюзного еврейского рабочего союза «Бунда»//Пролетарская революция. 1924. №11. С. 17-26.
- 15 Его же. История еврейского рабочего движения в России. По неизданным архивным материалам. Л., 1925. 338 с.
- 16 Цоглин В. Первый съезд «Бунда»// Революционное движение среди евреев.. М., 1930. Сб.1. С.131-148.
- 17 Юдицкий А. «Бунд» в Черкасском районе в 1904-1905 гг. // Летопись революции. 1923. №5. С.136-146.
- 18 Рафес М. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол «Бунда») М., 1920. 168 с.; Його ж. Очерки по истории «Бунда». М., 1923.; Його ж. Очерки по истории еврейского рабочего движения. М.-Л., 1929.
- 19 Его же. Очерки по истории «Бунда». С.134-137.
- 20 Там же. С. 249,251.
- 21 Рафес М. Два года революции на Украине /Эволюция и раскол «Бунда»/ М., 1920.
- 22 Его же. Накануне падения гетманщины. Из пережитого 1918 года. К., 1919.
- 23 Його ж. 1918 рік у таборі дрібно-буржуазного соціалізму. 1918 рік на Київщині. К., 1927.
- 24 Його ж. Рафес М. Очерки по истории еврейского рабочего движения. М.-Л., 1929.
- 25 Агурский С. Еврейский рабочий в коммунистическом движении (1917-1921 гг.). Минск, 1926.
- 26 Його ж. Агурский С. Борьба против уклона на историческом фронте (К вопросу об исторической роли Бунда) //Пролетарская революция. 1923. №11. С. 108-117.
- 27 Диманштейн С. Бунд на II съезде РСДРП // Борьба классов. 1933. №8/9. С. 106-112.
- 28 Хабенский А. Еврейські дрібнобуржуазні «соціалістичні» партії в Українській Центральній Раді //Літопис революції. 1932. №3/4. С.148-183.
- 29 Гольдельман С. Жидівська національна автономія на Україні /1917-1920 рр./ Мюнхен. 1963. 110 с.
- 30 Астрахан Х.М. Большевики и их политические противники в 1917 году. Из истории политических партий России между двумя революциями. Л., 1973; Спирин Л.М. Россия, 1917 год. Из ис-

- тории борьбы политических партий М., 1987. 335 с.
- 31 Непролетарские партии России: Урок истории. М., 1984. 566 с.
- 32 Панаваз Ч.В. Борьба большевиков против оппортунистической теории и политики Бунда (1903 октябрь 1917 гг.) М., 1972.
- 33 Шестаков Ю.И. Борьба большевистской партии против национализма и оппортунизма Бунда. М., 1980.
- 34 Его же. Октябрьская революция и крах Бунда // Вопросы истории. 1980. №2. С. 31-44.
- 35 Червякова М.М. Политическое банкротство Бунда после победы социалистической революции. // Банкротство мелкобуржуазных партий России. 1917-1922 гг.: Сборник научных трудов: В 2 ч. М., 1977. Ч.2. С. 150-180.
- 36 Ее же. Идеиний разгром большевиками оппортунистической теории и политики Бунда: Дис...докт. ист. наук. М. 1982.
- 37 Гусев В.І. Бунд, Комфарбанд, свсекції КП(б)У: місце в політичному житті України (1917-1921). К., 1996; Його ж. К вопросу о зарождении бундовского движения в Украине (конец XIX - начало XX века): Новые архивные данные // Вестник еврейского университета в Москве. М.; Иерусалим, 1996. №2/12 С. 104-133.; Його ж. Бундівські організації України в 1905 році. // Наукові праці з політичної історії. Міжвідомчий науковий збірник. К., 1992. . Вип. 173. С. 35-49.; Його ж. Бунд в Україні: місце в політичному житті /березень-жовтень 1917 р./ // Наукові праці з політичної історії. Міжвідомчий науковий збірник. К., 1992. Вип. 172. С. 71-84.; Його ж. Центральна рада і Бунд (листопад 1917-квітень 1918 рр.). // УДЖ. 1992. №10/11. С. 24-33.; Його ж. Бунд, Комфарбанд, свсекції КП(б)У: сторінки політичної біографії. // Віче. 1992. №7. С. 133-146. та інші.

Ігор Срібняк

ПОЛОНЕНІ ВОЯКИ-УКРАЇНЦІ ЦАРСЬКОЇ АРМІЇ У ТАБОРАХ НІМЕЧЧИНИ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ (1914 - 1920) ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА

Проблема полонених та інтернованих була та ще надовго залишиться актуальною й злободенною темою для тих

країн світу, що мають власні збройні сили. Війни та збройні зіткнення різних народів ще за додержавних часів призводили до появи полонених, які потрапляли у патріархальне рабство до своїх переможців. Поява перших малоазійських деспотій (Вавилону, Єгипту, Ассірійського царства) започаткувала процес істотних змін у сутності рабства як специфічного явища у світовій історії, яке дедалі більше набувало класичних рис. Виникнення та розвиток світових цивілізацій (Греції та Риму) стало вищою фазою розвитку рабства, одночасно суттєво позначившись на статусі воїнів, які потрапляли у полон. Переможці перетворювали їх у своїх рабів, які були змушені інколи довічно працювати на своїх господарів, причому в переважній більшості полонені використовувалися на тяжких фізичних роботах, що у поєднанні з незадовільним харчуванням призводило до значної смертності в їх середовищі.

На наступних етапах історичного розвитку людства, зокрема у середні віки, доля полонених вже не була настільки трагічною. У цей час досить розповсюдженою стає практика добровільного або примусового заохочення полонених вояків до вступу в лави донедавна ворожої їм армії, для чого було достатньо присягнути на вірність новому сюзеренові. Водночас дуже поширеним явищем було намагання переможців отримати за частину полонених викуп, причому його розмір залежав від майнового становища кожного бранця та його місця в ієрархії тогочасного суспільства; також міг бути проведений пропорційний або непропорційний обмін полоненими.

Розвиток капіталістичних відносин в Європі постійно породжував нові конфліктні ситуації у цьому регіоні світу, розв'язання яких досить часто відбувалося військовим шляхом, що, як і раніше, обумовлювало необхідність вирішення цілої низки проблем, пов'язаних з утриманням та післявоєнною репатріацією полонених ворогуючих сторін. Разом з тим, багатовіковий досвід європейських держав у цій галузі реалізувався в кінці XIX - на початку XX ст. у розробці та підписанні міжнародних Гагських конвенцій (1899 і 1907 рр.), в яких, зокрема, було регламентовано статус полонених, що перетворювало цю категорію вояцтва на об'єкт між-

народного права. Підписання цих конвенцій окремою державою зобов'язувало її уряд дотримуватися виконання відповідних міжнародно-правових норм як у ставленні до полонених, так і у необхідності створення певного режиму їх утримання.

Особливого драматизму проблема полонених набула в XX ст., яке, як відомо, позначилося двома світовими війнами та численними регіональними конфліктами. Зростання чисельності армій держав світу пропорційно відбилося й на кількості вояків, які потрапляли в полон і, як правило, утримувалися в спеціальних концентраційних таборах, інколи працюючи поза їх межами на тяжких фізичних роботах. Принагідно слід відзначити, що обставини перебування в них полонених вояків ворогуючих держав у переважній більшості були надзвичайно складними - відсутність повноцінного харчування та брак санітарної опіки в умовах надмірної скупченості призводили до поширення в їх середовищі поширених хвороб, внаслідок чого гинули сотні й тисячі військовиків. Водночас, збільшення загального числа полонених спонукало уряди європейських країн чітко окреслити саме поняття "військово-полонені", до числа яких було віднесено безпосередніх учасників міждержавних збройних конфліктів (війн), які внаслідок військових операцій були захоплені противником та опинилися під владою ворожої їм держави.

Тотальність ведення бойових дій європейськими державами у Першій світовій війні призвела до появи нової категорії осіб з числа вояків і цивільних осіб, які перебували на території противника - т.зв. інтернованих (від латинського *internus* - внутрішній)¹, які підлягали роззброєнню та примусовій ізоляції у таборах лише через свою етнічну або державну приналежність до ворогуючої країни. До інтернування військовиків протилежних сторін могли вдатися й нейтральні країни - особливо тоді, коли перебування іноземних військ на їх теренах загрожувало їх стабільності. Збільшення числа інтернованих сприяло й та обставина, що внаслідок локальних збройних конфліктів і війн у 1919-1920 рр. на теренах різних держав час від часу опинялися окремі відділи, і навіть армії сусідніх країн, які зазнавали військової поразки, та були змушені тимчасово чи назавжди залишати те-

рени своєї батьківщини. Очевидно, що в такій ситуації вони підлягали інтернуванню в таборах навіть у тих випадках, коли уряди цих держав перебували у дружніх або союзних відносинах.

Конкретизуючи ці загальні положення стосовно України, слід зауважити, що проблема полонених та інтернованих вояків-українців упродовж Першої світової війни та перших післявоєнних років весь час залишалася надзвичайно актуальною. Це пояснювалося тим, що з самого початку воєнних дій між державами Почвірного союзу й Антанти, до російської та австро-угорської армій було мобілізовано сотні тисяч українців, які були змушені воювати за інтереси двох найбільших імперій Європи. Військові невдачі царської армії у 1914-1915 рр. поставили уряди Німеччини та Австро-Угорщини перед проблемою ізоляції та тимчасового утримання сотень тисяч полонених з її складу. З огляду на це, на теренах Центральних держав було створено цілу низку таборів, в яких у досить скрутних умовах перебували полонені російської армії. Значну частину з їх числа становили мешканці українських губерній Російської імперії, які у перерахунок більшості були українцями за походженням.

У кінці 1914 - на початку 1915 рр. уряди Центральних держав дійшли до висновку про доцільність виокремлення із загальної маси полонених російської армії представників інших націй та етнічних груп, намагаючись використати об'єктивне прагнення поневолених народів царської Росії до самостійного національного існування, і в такий спосіб істотно послабити її бойовий потенціал. Вагому роль у формуванні такої концепції та трансформації поглядів частини вищих урядовців Німеччини та Австро-Угорщини на українську проблему відіграв Союз Визволення України (СВУ), проводу якого вдалося переконати впливові кола Центральних держав у необхідності проведення комплексу політичних заходів, спрямованих на зміцнення національної самовідомості українського народу та його звільнення з-під московської "опіки".

Одним з практичних кроків у цьому напрямку і стало виокремлення частини полонених українців у спеціальні табори, в яких СВУ розпочав активну культурно-просвітницьку

та організаційну роботу національного спрямування. Ще у листопаді 1914 р. СВУ розпочав українізацію табору Фрайштадт (Австро-Угорщина), а у наступному році постали ще три українські табори полонених у Німеччині (Раштат, Вецляр і Зальцведель). Крім того, у цей час значно збільшилося число українських гуртків й організацій в інших таборах полонених російської армії. До безперечних здобутків СВУ слід віднести й заснування двох українських офіцерських таборів (Йозефштадт в Австро-Угорщині та Ганновер-Мюнден у Німеччині), що уможливило розпочати у лютому 1918 р. формування з числа полонених вояків-українців національних військових з'єднань - Сірожупанної та Сінжупанної дивізій.

Після проголошення незалежності України та підписання нею мирної угоди з державами Почвірного союзу, захист прав полонених українців та опікування їх потребами перебрали на себе дипломатичні представництва та військово-санітарні місії Української Держави, що були акредитовані у цих країнах. Їх діяльність (насамперед в Німеччині, Австро-Угорщині та Болгарії) уможливила здійснити репатріацію десятків тисяч полонених вояків-українців, а також у значній мірі поліпшити умови перебування тих наших земляків, хто ще продовжував залишатися у таборах центральноєвропейських країн. У 1919 р. після приходу до влади Директорії УНР процес репатріації мав свою специфіку, що було пов'язано з окупацією більшої частини території України більшовицькою та Добровольчою арміями. У цій ситуації члени військово-санітарних місій, не відмовляючись остаточно від спорадичної організації транспортів полонених додому, більшу увагу приділяли організації культурно-просвітницької роботи в їх середовищі. Разом з тим, Директорія УНР намагалася використати військовий досвід та бойовий потенціал полонених та інтернованих вояків-українців та практично реалізувати їх бажання зі зброєю в руках захищати Україну від навали більшовиків та білогвардійців.

Проблема перебування полонених вояків-українців у таборах Німеччини і Австро-Угорщини почала розроблятися ще в часи Першої світової війни, причому однією з перших публікацій на цю тему слід вважати працю табірного священика о.П.Катеринюка, який здійснив спробу простежи-

ти розвиток просвітньої роботи з травня 1915 р. до липня 1917 р. у таборі Раштат (Німеччина). Через невеликий обсяг брошура мала власне оглядовий характер, коротко інформуючи читача про основні події в таборі ².

Підвалини для наукового опрацювання проблеми перебування у таборах Німеччини та Австро-Угорщини полонених вояків-українців зі складу царської армії було закладено ґрунтовною розвідкою колишнього члена табірних просвітніх інституцій О.Терлецького ³. Як зазначав у передмові автор, метою цієї праці "було дати історію українських громад, які витворилися в таборах українців полонених у Раштаті, Вецлярі й Зальцведелі (всі в Німеччині - авт.), від початку просвітньої роботи по таборах до часу виїзду перших січових відділів з трьох таборів на Україну в лютім і березню 1918 р.". Праця О.Терлецького була написана з використанням широкого кола джерел - протоколів, звідомлень, канцелярських книжок, кореспонденції табірних організацій Раштату авторства самих полонених. Хоча праця О.Терлецького мала складатися з трьох томів (по одному - про кожен табір), проте світ побачив лише перший том дослідження - про українську громаду в Раштаті; інші два табори (Вецляр і Зальцведель) так і не дочекались на свого дослідника.

Книга О.Терлецького фактично стала єдиним синтетичним дослідженням перших післявоєнних років, в якому було досить докладно проаналізовано всі прояви життєдіяльності полонених українців у таборі Раштат. Переважну ж більшість публікацій з даної проблематики у цей період становили спогади безпосередніх учасників тих подій, які розглядаються автором як джерела особистого походження.

Наступною фазою вивчення цієї теми стали 30-ті рр., коли на шпальтах кількох українських еміграційних періодичних видань з'явилася ціла низка статей, присвячених проблемам перебування у таборах європейських країн полонених та інтернованих вояків-українців. Так, зокрема, великий масив історичних матеріалів про життя і побут полонених українців у таборах Німеччини (зокрема у таборі Вецляр) та про їх діяльність на окупованих центральними державами українських землях було приміщено на шпальтах

"Літопису Червоної Калини" ⁴. У 1932 р. на сторінках неперіодичного журналу військово-громадської думки "Гуртуймося" було надруковано статтю М.Битинського, яка була присвячена характеристиці відзнак "Синьожупанної" та "Сірожупанної" українських дивізій ⁵.

Наукове опрацювання теми було продовжено появою "Історії України" Д.Дорошенка, в якій автор зупинився на культурно-просвітній роботі Союзу Визволення України серед полонених українців ⁶. Не можна обійти увагою власне єдину військово-історичну працю узагальнюючого характеру "Історія українського війська", де у третій частині "Збройні сили сучасної доби" наведено важливі дані про формування "Синьо- і Сірожупанної" українських дивізій та їх побут в Україні, які були проілюстровані кількома цікавими світлинами з життя особового складу цих військових формацій. На жаль інші аспекти, пов'язані, зокрема, з перебуванням вояків-українців у таборах полонених, майже зовсім не були висвітлені на сторінках згадуваної книги ⁷.

Слід також згадати про статтю "До історії Синіх і Залізних" колишнього "синьожупанця" О.Вішнівського, що була надрукована у 1937 р. на шпальтах українського періодичного військово-публіцистичного збірника "За державність" ⁸. У наступному році вийшла друком книжка генерал-поручника В.Зелінського "Синьожупанники", автор якої тривалий час провів у німецькому полоні та стояв біля джерел українського військового руху в таборах полонених українців у 1917-1918 рр. ⁹

Великий масив історичних матеріалів, що торкалися як обставин формування, так і бойової діяльності "сірожупанників", було надруковано на сторінках кількох еміграційних видань відомим дослідником української військової історії В.Проходою ¹⁰.

Ці публікації, у більшості своїй - авторства безпосередніх учасників Визвольних змагань українського народу, які після поразки у збройній боротьбі опинилися на чужині, містили в собі великий фактологічний матеріал. Разом з тим, у цих роботах майже не робилося узагальнень, був відсутнім аналітичний і дослідницький елемент, подекуди траплялись суб'єктивні оцінки й твердження.

Дещо осторонь всіх цих публікацій стоїть, власне, єдина в радянській історіографії 20-30-х рр. вартісна публікація українського історика О.Гермайзе, який на тлі загальної історії українського руху за часів Першої світової війни, подає цікаві факти з діяльності Союзу Визволення України серед полонених царської армії¹¹.

У 1942 р. вийшла друком фундаментальна праця професора Українського Вільного Університету С.Наріжного "Українська еміграція", без якої, сьогодні не може обійтися жоден дослідник табірної тематики й споріднених з нею проблем¹². Автором було наведено цікаві фактичні дані з історії видавничої діяльності табірних громад полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщини, а також висвітлено окремі аспекти діяльності українських військово-санітарних місій в справах полонених українців у Німеччині в 1918-1919 рр.¹³ Водночас автор, обмеживши хронологічні рамки свого дослідження міжвоєнним (1921-1939 рр.) періодом, не ставив собі за мету здійснити докладний аналіз становища полонених українців у таборах Центральних держав, так само як і тих складних процесів у їх середовищі, пов'язаних з культурно-просвітницькою і національно-патріотичною роботою Союзу Визволення України.

Наступним етапом у вивченні зазначеної теми став післявоєнний час, коли на сторінках двох останніх випусків вже згадуваного збірника "За державність" були приміщені важливі матеріали про останній період перебування полонених українців у таборах Німеччини й Австро-Угорщини та про формування українських військових частин. У нарисі "Сірожупанники" П.Дубрівний подає змістовні дані про організацію "Першого Курія Оборони Рідного Краю" у Фрайштадті, його від'їзд до Володимира-Волинського та подальшу діяльність у таборі Бойової управи щодо формування українських відділів. Генерал-хорунжий Армії УНР Й.Мандзенко навів цікаві дані про пробудження національної свідомості у таборі полонених старшин-українців у Йозефштадті (Австро-Угорщина) під впливом діяльності СВУ. Беззмінний ад'ютант штабу дивізії "Сірожупанників" М.Бутович у своєму нарисі розповідає про бойову діяльність від-

ділів дивізії у 1918 р.¹⁴

Р.Роздольський, аналізуючи у широкому контексті діяльність СВУ в Туреччині, навів цікаві дані про плани австрійських і німецьких військових кіл використати полонених українців на півдні України та Кубані для дестабілізації ситуації в запіллі російської армії¹⁵. Наукова цінність цієї праці посилюється тим, що автор використав значну кількість документів з австрійського державного архіву.

Окремі фактичні дані про початки діяльності СВУ в таборах полонених українців у Німеччині містяться у дослідженні М.Сосновського¹⁶. Діяльності СВУ у таборі Фрайштадт присвячена ґрунтовна праця П.Дубрівного, в якій автор здійснив вдалу спробу проаналізувати всі прояви культурно-освітньої праці полонених українців¹⁷. У низці статей В.Трембицького було наведено цікаві дані щодо різних аспектів діяльності українських консульських та червонохресних інституцій за кордоном¹⁸.

Не можна також не згадати про праці німецьких і австрійських науковців, що містять у собі важливі фактичні дані про різні напрямки діяльності Союзу Визволення України, у тому числі й серед полонених вояків-українців¹⁹.

У 50-х рр. в УРСР з'являються перші праці, присвячені деяким аспектам діяльності Союзу Визволення України. Проте назвати їх науковими дослідженнями можна з великим застереженням - їх швидче слід трактувати як політичні памфлети, наповнені відвертими наклепами й несправедливими закидами проти СВУ та його діяльності серед полонених українців. Так, зокрема, автори монографії "Під чужими прапорами"²⁰ без всяких підстав намагаються переконати читача, що Союз був створений "розвідками західних держав, всупереч своїй назві, віддано служив не інтересам України, а австро-німецьким імперіалістам", що Союз "був організований австрійським і німецьким генеральними штабами для шпигунської служби і "перевиховування" військових полонених української національності, яких потім сподівалися використати у боротьбі проти рідних братів". Але найбільшим "пасажем" є наступне твердження авторів: "Агітатори СВУ приходять в казарми, де містяться військовополонені українці, і намагаються прищепити їм нена-

висть до російського народу" 21.

Огляд виданої літератури свідчить, що, незважаючи на численні звернення дослідників до деяких епізодів історії перебування полонених українців у таборах європейських країн, процесу їх репатріації та окремих споріднених сюжетів, ця проблема так і не стала предметом спеціального неупередженого наукового дослідження. Фактографічний матеріал майже в усіх публікаціях радянської історіографії з досліджуваної теми добирався однобічно, а трактувався відверто апологетично. У свою чергу, як вже зазначалося, українська зарубіжна україністика не мала відповідної документальної бази для комплексного дослідження проблеми. Це призводило до того, що попри всю документальну й фактологічну цінність спогадів безпосередніх учасників тих подій, їм бракувало (за рідким винятком) аналітичного осмислення тих процесів. Разом з тим, існує певний дисбаланс між рівнями наукового висвітлення становища та культурно-просвітницької діяльності полонених українців різних таборів: окремі аспекти функціонування табірних громад досліджені досить докладно, проте історія більшості таборів має значно менший ступінь наукового опрацювання.

Значних результатів у вивченні окремих важливих аспектів, що прямо чи посередньо стосуються теми роботи, досягнуто вченими України за останні роки, коли в історичній науці дедалі виразніше почав утверджуватись плюралізм думок і підходів, й відкрились широкі можливості доступу до заборонених раніше архівних фондів.

Серед праць сучасних істориків слід окремо відзначити монографію В.П.Трощинського, в якій автор, даючи узагальнюючий комплексний аналіз історії та соціально-правового становища української еміграції в Європі у період між двома світовими війнами, торкнувся багатьох аспектів функціонування українських громадсько-політичних та культурно-просвітницьких осередків за кордоном. Наукова вага монографії В.Трощинського збільшується й використанням широкого кола архівних матеріалів, більша частина яких була вперше введена до наукового обігу 22.

У монографії "Скульптор Михайло Паращук. Життя і творчість" автор - професор д-р Д.Степовик - багато уваги

приділив опису обставин перебування й праці М.Паращука в таборі Раштат, його педагогічній діяльності серед полонених українців, присвятивши цьому майже цілий розділ - "Від в'язня до дипломата" 23. Автор примістив у монографії декілька фотографій різних художніх виробів полонених (с.61-63, 65), світлину членів "Учительської ради" у таборі Раштат (с.59) і фотографію внутрішнього вигляду різбарської школи-майстерні табору (с.60). У цьому відношенні певний науковий інтерес викликає декоративна тарілка роботи полонених українців (учнів М.Паращука) табору Раштат, що зберігається в приватній колекції М.І.М.Лабуньків 24.

У анотованому бібліографічному покажчику "Українська таборова преса часів Першої світової війни" О.Сидоренка наведені основні дані про географію та роки видання всього масиву української табірної преси означеного періоду, а також окреслено основну тематику та спрямованість публікацій часописів. Значним науковим доробком автора слід вважати і подання ґрунтовної бібліографії проблеми та наведення місць сучасного збереження табірних видань 25.

Початок наукового опрацювання проблеми репатріації полонених українців у 1919-1920 рр. сучасними дослідниками поклала стаття Д.Веденєєва і Д.Табачника, в якій автори торкнулися окремих аспектів її вирішення українськими урядами 26. У своїй наступній публікації Д.Веденєєв дав стислу загальну характеристику діяльності українських військово-санітарних місій доби Директорії УНР у Німеччині та Австрії 27. Значно цікавішою у документальному відношенні стала спільна (з Д.Бурімом) стаття згадуваного автора про діяльність на теренах балканських країн української червонохресної місії, очолюваної відомим українським політичним діячем Д.Дорошенком 28.

У ґрунтовній праці історика Я.Тинченка у формі біографічних нарисів було відтворено життєвий та бойовий шлях багатьох українських старшин вищих рангів 29. У цьому зв'язку найбільшу увагу автора монографії привернули біографічні нариси кількох старшин-українців (у майбутньому - генералів), які у роки Першої світової війни перебували у німецькому полоні та брали активну участь в українській культурно-просвітницькій та національно-патріотичній ро-

боті в офіцерських таборах полонених старшин російської армії³⁰. Цікавий сюжет з табірної життя полонених старшин-українців присутній в його новітній історико-літературній розвідці³¹. Окремі аспекти процесу творення українських військових з'єднань з числа полонених знайшли своє відображення у роботі історика В.Голубка³².

У брошурі Б.Корольова і І.Михальського "Союз визволення України" (1914-1918 рр.): до історії створення та діяльності" на базі використання широкого кола архівних матеріалів було здійснено вдалу спробу проаналізувати основні напрямки діяльності СВУ, у т.ч. і серед полонених вояків-українців у таборах. Наукова вага брошури збільшується наведенням цінних у науковому відношенні додатків, які ілюструють особливості роботи діячів Союзу в середовищі полонених³³.

Процес становлення та основні напрямки діяльності табірної преси проаналізовано у ґрунтовній статті І.Крупського³⁴. Цінні концептуальні підходи до цієї проблеми у широкому контексті містяться у працях російських істориків³⁵. Необхідно відзначити значну наукову вартість монографії С.Полика³⁶, в якій зокрема здійснена спроба реконструювати деякі обставини формування Сірожупанної дивізії з числа полонених вояків-українців в Австро-Угорщині.

Окреслена проблематика знайшла своє відображення і у цілій низці публікацій автора цієї статті³⁷ та у монографії "Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.)", в якій на основі широкого кола документальних джерел було простежено діяльність Союзу Визволення України (СВУ) на теренах Австро-Угорщини та Німеччини по виокремленню полонених українців царської армії у спеціальні табори та налагодженню в їх середовищі національно-патріотичної та культурно-просвітницької роботи. Автором було також проаналізовано динаміку створення таборів полонених українців, участь офіцерів-українців царської армії в організаційно-просвітницькій роботі серед полонених та на окупованих українських землях; розглянуто комплекс заходів СВУ і табірних організацій полонених по формуванню з вояків-українців Сірожупанної та Синьожупанної українських дивізій. Крім того, особлива увага була приділена

висвітленню діяльності українських дипломатичних та військово-санітарних місій на теренах Центральних держав щодо репатріації полонених українців, а також надання їм гуманітарної допомоги³⁸.

Переходячи до аналізу джерельної бази проблеми, слід відзначити, що обставини життя й побуту полонених, діяльність різних табірних інституцій, набули широкого висвітлення на сторінках табірних видань українського вояцтва, зокрема у часописах: "Розвага"³⁹, "Розсвіт"⁴⁰, "Громадська думка"⁴¹, "Вільне слово"⁴². Крім великих статей (авторства самих полонених), що торкалися різних аспектів табірної життя, у кожному числі цих видань у рубриці "З таборового життя", "Таборова хроніка" приміщувалися повідомлення про буденне життя українського вояцтва в таборах. Значний масив матеріалів про культурно-освітню працю полонених у таборах було приміщено на шпальтах "Вістника Союзу Визволення України" (з 1918 р. - "Вістник політики, літератури й життя"), з редакцією якого листувалося багато полонених⁴³.

Написані безпосередніми учасниками подій, ці матеріали, попри всю свою фрагментарність, містили дуже цінні фактологічні дані. У цьому відношенні, на думку автора, особливо цінним фактологічним матеріалом слід вважати статтю члена Просвітнього відділу П.Лисецького, який здійснив спробу простежити розвиток культурно-просвітнього й організаційного життя у таборі Вецляр⁴⁴. Велику увагу приділяла редакція журналу інформуванню своїх читачів про процес формування у таборах відділів української національної армії після підписання Україною миру з Центральними державами⁴⁵.

Першорядне значення для дослідника означеної теми має праця проф.Т.Горникевича "Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 (deren Bedeutung und historische Hintergründe)" (у перекладі на українську мову "Події в Україні в 1914-1918 рр., їх значення та історичне тло") з передмовою тодішнього директору Інституту історії європейського права Віденського університету Prof. Dr. Wilibald M.Ploechl⁴⁶. Праця Т.Горникевича - власне упорядковане зібрання 169-ти копій оригінальних документів з Haus.- Hof.- und Staatsarchiv, des Kriegsarchiv und des Allgemeine Verwaltungsarchiv (Австрій-

ського Державного, Воєнного й Адміністративного архіву) - посідає визначне місце й дає можливість висвітлити широке коло історичних проблем не тільки в Україні, а й у Східній Європі. Автор присвятив багато часу, доклав чимало зусиль та енергії, щоб зібрати, упорядкувати й видати ці документи. Особливої уваги заслуговує шостий розділ I-го тому - "Діяльність Союзу Визволення України та його відношення до Австрійського Міністерства закордонних Справ від 1 вересня 1914 р. до 16 вересня 1918 р.", де приміщена ціла низка вартісних документів, що ілюструють взаємини між СВУ і державними інституціями Австро-Угорської монархії.

Незважаючи на свій невеликий обсяг, безперечну наукову вартість являють звіти центральних органів СВУ, які виходили окремими брошурами ⁴⁷.

Спомини О.Кобця - "Записки полоненого" - були написані на підставі безпосередніх вражень автора-фронтовика, який пізніше опинився у німецькому полоні й приймав діяльну участь у культурно-просвітній та організаційній роботі серед полонених табору Фрайштадт ⁴⁸. Як відзначив д-р М.Лоза у передмові до "Записок", для читача (додамо - й для дослідника-історика - авт.) "вони дають не тільки естетичну насолоду але й силу історичного матеріалу, силу таких подробиць, яких не знайде він навіть в широкому підручнику історії. "Записки полоненого" - це і літературний твір, і історичний документ". На думку М.Лози, на особливу увагу в книзі заслуговує фактичний матеріал "про колосальну національно-освідомлюючу працю, що її проводив "Союз визволення України" між полоненими-українцями" ⁴⁹.

Значний науковий інтерес являють собою спомини одного з провідних діячів СВУ - члена президії (централу) Союзу - О.Скорописа-Йолтуховського ⁵⁰. Автор, виступивши на сторінках "Хліборобської України" проти несправедливих закидів на адресу СВУ з боку окремих представників українських політичних кіл в "запроданстві" німцям та австрійцям, переконливо довів, що Союз Визволення України, отримуючи значні кошти з боку провідних держав Почв'їрного союзу, використовував їх на налагод-

ження в таборах полонених українців культурно-просвітньої та національно-виховної роботи, а також на організацію видавництва власних часописів, які правдиво інформували європейський світ про Україну.

На жаль, у повному обсязі не побачила світ колективна праця "Фрайштадська Республіка" під загальною редакцією В.Дорошенка. До неї було включено спогади А.Жука, П.Дубрівного, О.Кобця, К.Даниленка-Данилевського та ін. Були надруковані лише деякі з них ⁵¹.

Слід відзначити, що джерела особистого походження несуть відбиток суб'єктивізму в оцінці подій та характеристики осіб, що передбачає їх критичний аналіз та співставлення з іншими документальними свідченнями. Однак, вони надають історикові можливість проникнути у глибини людського світосприймання, відчутти "дух" тієї епохи, без чого важко відтворити цілісну історичну картину та дійти об'єктивних висновків.

На підтвердження цієї тези можна навести слова з передмови до збірки "Союз визволення України у Відні (1914-1918)", в якій підкреслювалося, що спогади діячів СВУ та полонених "цінні не тільки для українського сучасного чи й прийдешнього історика, вони ще цікавіші для кожного Українця, що хоче пізнати: як зростала, як розвивалася національна свідомість української людини на початку ХХ ст." ⁵².

Аналіз архівних джерел з означеної проблематики слід розпочати з матеріалів українських таборів полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині: Фрайштадт (ф.4404), Раштат (ф.4406), Вещляр (ф.4382), Зальцведель (ф.4418), Йозефов (Йозефштадт) (ф.3533), ф.4465 (Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб. 1901-1948 рр.), ф.3766 (Міністерство закордонних справ Української Держави. 1918 р.), ф.3077 (Посольство Української Держави в Німеччині), ф.1084 (Головна військова санітарна управа Української Держави (м.Київ), що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України) та ін., які до останнього часу були закриті для дослідників. Першорядне значення для дослідження проблеми має фонд "Союзу Визволення України" (ф.4405), що також зберігається у ЦДАВО України.

Окрему групу в ЦДАВО України становлять джерела особистого походження - спомини, щоденники, автобіографії безпосередніх учасників подій. Це, зокрема, "Записна книжка д-ра В.Сімовича, 1917-1918 рр." ⁵³, "Автобіографія полоненого Бориса Онипка" ⁵⁴, "Щоденник полоненого Івана Безкоровайного" ⁵⁵, "Щоденник полоненого Гната Гончаренка" ⁵⁶ та ін.

У Центральному державному кінофотофоноархіві України зберігається значний комплекс фотодокументів, які ілюструють різні аспекти табірної життя й побуту полонених українців (див.: альбоми №№ 4, 7, 17, 80, 81, 83). За підрахунками автора, в них міститься 1533 світлин. Особливо цінними у джерельному відношенні є альбоми №№ 80, 81 ("Альбом Фотографічного Товариства "Світло" Організації полонених Українців фрайштадського табору. 1916-1918.") і альбом № 83 ("Збірка світлин II-го Військового відділу Музею Визвольної Боротьби України"). Слід відзначити, що ці матеріали були вивезені радянськими військами з Праги внаслідок ліквідації чеською владою Музею-Архіву Визвольної Боротьби України. Всі фонди цього українського архівного закладу опинилися у Центральному державному історичному архіві України (ЦДІА України), а згодом були розпорощені по кількох архівах УРСР і Росії. Більша їх частина була зосереджена у Центральному державному архіві Жовтневої революції в Києві (зараз - ЦДАВО України).

Деякі матеріали, що певною мірою торкаються означеної теми, зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (зокрема, ф.309 - Наукове товариство ім.Т.Шевченка, ф.391 - Українська культурна Рада у Відні, ф.414 - Редакція газети "Неделя" (Відень) та ін.).

Значний науковий інтерес становлять і документи закордонних архівних установ. Зокрема, фонди National Archives of Canada, (The Andry Zhuk Collection, MG30, C167, Vol.15, File 4, 14, 15) містять в собі "Звіт з діяльності Союзу Визволення України серед полонених російської армії української народності" від 4 листопада 1915 р., а також нотатки про історію Союзу Визволення України і машинопис статті В.Сімовича "Союз Визволення України".

Цінні матеріали, що дозволяють реконструювати процес

формування 1-ої Стрілецько-Козацької дивізії, зберігаються і в Oesterreichisches Staatsarchiv (Kriegsarchiv), Akten des Kriegsministeriums 1914-1919, Abteilung 10. Kgf. та ін.

Найважливішу групу джерел для дослідження даної проблеми являють архівні матеріали таборів полонених українців та документи, що відображають діяльність СВУ. Ця група включає звіти, зведення, відозви, повідомлення, звернення та офіційне листування між полоненими й проводом СВУ - зокрема, протоколи зборів і засідань таборових товариств, звіти представників Просвітніх відділів СВУ, статuti "Українських громад", "Січей", касові книги Допомогових товариств, каталоги таборових бібліотек, списки членів товариств, програми концертів та ін. Ці джерела мають першорядне значення через їх оригінальність, достовірність та автентичність. Всі ці документи дають можливість реконструювати й дослідити історію таборових організацій та основні напрямки їхньої діяльності.

¹ Юридична енциклопедія. К., 1999. Т.2. С.709-710.

² Katerenuk P. Bericht über die ukrainische Aufklärungsarbeit im Lager Rastatt. Rastatt, 1917. 40 s.

³ Терлецький О. Українці в Німеччині. 1915-1918. К.;Ляйпціг, 1919. Т.1. Історія української громади в Раштаті. 429 с.

⁴ Терлецький О. З життя полонених-Українців в Німеччині в 1916 році // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. Ч.7.8. С.8-10; Його ж. Як полонені українці у вєцлярському таборі привітали революцію в 1917 році? // Там само. Ч.11. С.6-8; його ж. Українці-полонені у вєцлярському таборі (Під час повстання української держави в другій половині 1917 року) // Там само. Ч.12. С.4-5; Оляничин Д. Спогади про культурно-освітню працю на Підляшшу, Поліссі й Волині в 1917 р. // Там само. 1937. Ч.1. С.12-15; Ч.2. С.15-19.

⁵ Битинський М. Військові відзнаки Української Національної Армії // Гуртуймося. 1932. № 9. С.47-53.

⁶ Дорошенко Д. Ілюстрована історія України, 1917-1923 рр. Ужгород, 1930. Т.2: Українська гетьманська держава. С.246-247; його ж. Історія України, 1917-1923 рр. Ужгород, 1932. Т.1: Доба Центральної Ради. С.30-39, 433-434.

⁷ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х рр. XX ст.). Львів, 1936. Ч.3. С.387-390, 428-429, 567-568.

8 Вишнівський О. До історії Синіх і Залізних // За Державність. Варшава, 1937. 36.7. С.68-102.

9 Зелінський В. Синьожупанники. Берлін, 1938. 169 с.

10 Прохода В. Записки до історії Сірих або Сірожупанників (Частина перша) // За Державність. 1927. 36.1. С.75-128; його ж. Записки до історії Сірих або Сірожупанників (Частина друга і третя) // Табор. 1927-1930. № 5-6,7,8,14; його ж. Бої Сірожупанників на польському фронті // Вісті комбатанта. 1969. Ч.6. С.41-48; Сірі або Сірожупанники // Там само. 1967. Ч.4. С.35-42; 1968. Ч.2. С.40-44; 1968. Ч.3. С.37-41.

11 Гермайзе О. Матеріали до історії українського руху за Світової війни // Український археографічний збірник. К., 1926. Т.1. С.271-354.

12 Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами: У 2 ч. Прага, 1942. Ч.1. 372 с.

13 Там само. С.14-17.

14 Дубрівний П. Сірожупанники (Перша Українська Стрілецько-козацька Дивізія) // За Державність (Матеріали до історії Війська Українського). Торонто, 1964. 36.10. С.38-78; Мандзенко Й. Сірожупанники: Табір полонених українських старшин у Йозефштаті, Австро-Угорщина // Там само. 1966. 36.11. С.5-17; Бутович М. Формування Сірої Дивізії у Волод. Волинському // Там само. С.18-41.

15 Роздольський Р. До історії "Союзу Визволення України" // Український самостійник. Мюнхен, 1969. Ч.1. С.31-40; Ч.2. С.29-35; Ч.3. С.38-42; Ч.4. С.32-39; Ч.5. С.26-30; Ч.6. С.32-38.

16 Сосновський М. Союз визволення України і політична діяльність Дмитра Донцова в Австрії, Німеччині та Швейцарії // Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк; Торонто, 1974. С.128-137.

17 Дубрівний П. Союз визволення України в 1914-1918 рр. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. Мюнхен, 1968. № 15. С.76-87.

18 Див.: Трембіцький В. Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918-1923 // Вісті комбатанта. Торонто, 1972. Ч.4(60). С.16-21; його ж. Заходи українських урядів у справі звільнення українських вояків з італійського полону // Вісті комбатанта. Торонто, 1973. Ч.1. С.55-63; його ж. Українська консульська служба 1918-1924 років // Симон Петлюра: Збірник студійно-наукової конференції в Парижі. Статті, замітки, матеріали. Мюнхен-Париж, 1980. С.174-205; його ж. Червоно-хресні взаємини з суміж-

ними державами // Вісті комбатанта. Торонто, 1973. Ч.3. С.87-93; Ч.4. С.8-14.

19 Mark R. Zur Ukrainischen Frage im Ersten Weltkrieg: Flug-schriften des "Bundes zur Befreiung der Ukraine" und ihm nahestehen-der Publizisten, 1914-1916 // Zeitschrift fuer Ostforschung 33 (1984). S.196-224; Bihl W. Oesterreich-Ungarn und der "Bund zur Befreiung der Ukraine" // Oesterreich und Europa. Festgabe fuer Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz-Wien-Koeln, 1965. S.505-518; Grebing H. Oesterreich-Ungarn und die "Ukrainische Aktion 1914-1918" // Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropas. №.F.VI, 3. S.270-296.

20 Беляев В., Рудницький М. Під чужими прапорами. К., 1956. 244 с.

21 Там само. С.19, 23.

22 Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К., 1994. 259 с.

23 Степовик Д. Скульптор Михайло Парашук. Життя і творчість. Едмонтон; Торонто; К., 1994. С.53-75.

24 Кольорова світлина декоративної тарілки з керамічної робітні Михайла Парашука, 1918 р., Раштат (з колекції М. і М.Лабуньків) // Нотатки з мистецтва. Філадельфія: Об'єднання мистців-українців в Америці. 1989. Ч.29. С.34.

25 Сидоренко О. Українська таборова преса часів першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик. К., 1995. 30 с.

26 Веденєєв Д., Табачник Д. Репрезентанти Війська Українського (Сторінки історії військового аташіату України доби визвольних змагань) // Військо України. К., 1992/1993. Ч.2/3. С.94-100.

27 Веденєєв Д. Рятуючи з полону співвітчизників (З історії військово-санітарних місій Української Народної Республіки) // Нічна столиця. К., 1996. Вип.3. С.6.

28 Веденєєв Д., Бурім Д. Маловідомі сторінки діяльності Дмитра Дорошенка за кордоном // Розбудова держави. К., 1997. № 3. С.49-52.

29 Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917-1921 роки). К., 1995. Ч.1. 258 с.

30 Там само. С.77-80, 176-178, 203-205.

31 Тинченко Я. Бела гвардія Михайла Булгакова. К.; Львов, 1997. С.55-56.

32 Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. Львів, 1997. 288 с.

33 Корольов Б.І., Михальський І.С. "Союз визволення України" (1914-1918 рр.): до історії створення та діяльності. Луганськ, 1996. 44 с.

34 Крупський І.В. Становлення української таборової преси.

Основні тематичні напрями її діяльності // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики. Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції (25-26 серпня 1995 р.) Львів, 1996. С.341-352.

³⁵ Див.: Vinogradov S. Russian Prisoners of War in the Yugoslavian Region of Austria-Hungary, Serbia and Montenegro, 1914-1918 // Word War and the XXth Century. Arts of International Conference of Historians. (Moscow, May 24-26, 1994) Moscow, 1995. P.190-193; Sergeev E. Russian Prisoners of World War I at the Austro-Italian Front in 1915-1917 // Word War and the XXth Century. Arts of International Conference of Historians. Moscow, May 24-26, 1994. Moscow, 1995. P.187-190; Sergeev E. Kriegsgefangenschaft und Mentalitaeten. Zur Haltungsänderung russischer Offiziere und Mannschaftsangehörigen in der oesterreichisch-ungarischen und deutschen Gefangenschaft // Kriegsgefangenschaft 1914-1920. Am Beispiel und Russlands. Zeitgeschichte 11/12 November / Dezember 1998 25. Jahrgang. Innsbruck; Wien, 1998. S.357-365.

³⁶ Попик С. Українці в Австро-Угорщині. К.; Чернівці, 1999. 237 с.

³⁷ Срібняк І.В. Матеріали "Вісника Союзу Визволення України" (1914-1918) як джерело з історії таборів полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині // Українська преса за межами України. К., 1996. С.29-36; Його ж. Видавнича діяльність полонених українців у Німеччині в 1914-1918 рр. (за матеріалами табірної преси та "Вісника СВУ") // Матеріали третього міжнародного конгресу українців (Харків, 26-29 серпня 1996 р.). Історія. Харків, 1996. С.250-256; Його ж. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців царської армії у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1915-1918 рр.). К., 1996. 46 с.; Його ж. Табір полонених українців у Зальцведелі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Київська старовина. К., 1997. № 3/4. С.139-151; Його ж. Видавнича та просвітня діяльність полонених українців у таборі Зальцведель (Німеччина) в 1916-1917 рр. // Центральна Рада і український державотворчий процес (До 80-річчя створення Центральної Ради): матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р.: У 2 ч. К., 1997. Ч.2. С.291-297; Його ж. Репатріаційна діяльність українських дипломатичних і військово-санітарних установ у Європі в 1918 р. // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Матеріали II-ї міжнародної наукової конференції. К., 1998. С.148-151; Його ж. Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія". К., 1998. Вип.2. С.38-57; Тер-

щенко Ю.І., Срібняк І.В. Діяльність військово-санітарних місій УНР на теренах центральноєвропейських держав (1919-1920 рр.) // Наукові записки: історичні науки. Випуск на 10-річчя кафедри історії України [Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова]. К., 2000. С.180-190 та ін.

³⁸ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). К., 1999. 296 с.

³⁹ Див. зокрема: Розвага: часопис полонених українців. Фрайштадт, 1917. 7 жовтня. Ч.41; Розвага: Ілюстрований календар на рр. 1916 і 1917. (Пам'ятна книжка полонених українців). Фрайштадт, 1916. 345 с.

⁴⁰ Див. зокрема: Н-в К. Генеральна Рада // Розсвіт: часопис полонених громади "Самостійна Україна". 1917. 1 листопада. Ч.73; Його ж. Генеральна Старшина // Там само. 15 листопада. Ч.77; Його ж. Робітничі команди // Там само. 13 грудня. Ч.85.

⁴¹ Див.: 3 робітничих команд // Громадська думка: Часопис полонених українців у Вецлярі. Вецляр, 1918, 3 лютого. № 10; Діяльність товариства "Сільський Господар" у таборі полонених українців у Вецлярі // Там само. 1918, 27 січня. № 8 та ін.

⁴² Див: Павленко П. Огляд діяльності "Видавничого товариства імені П.Куліша" // Вільне слово: Часопис полонених українців у Зальцведелі. Зальцведель, 1917, 10 лютого. № 12. 14 лютого. № 13. 17 лютого. № 14; Його ж. (Без назви) // Там само. 1917, 14 листопада. № 91; Споминюк Т. (Без назви) // Там само. 1917, 3 жовтня. № 79; Данько Л. Спогад про розвій і життя українського театру в нашому таборі // Там само. 1917, 3 квітня. № 27 та ін.

⁴³ Українські народні школи в таборах полонених // Вісник Союзу визволення України. Відень, 1916, 19 листопада. Ч.65. С.758; Українські школи в таборах полонених // Там само. 1917, 25 лютого. Ч.79. С.139; Рух в бібліотеках табору Зальцведель в Німеччині // Там само. С.140; Організаційні форми культурної праці в таборах полонених // Там само. 1917, 18 лютого. Ч.8. С.124-125; Трутен Г. Український театр в таборі полонених (Австрія) // Там само. С.121; Шаповал М. Українська культурна праця на Підляшші і Полісся // Там само. 25 листопада. Ч.48. С.757-759 та ін.

⁴⁴ Лисецький П. Як виглядає просвітно-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі // Вісник політики, літератури й життя. Відень, 1918, 20 січня. Ч.3. С.36-38; 16 лютого. Ч.7. С.98-100; 24 лютого. Ч.8. С.117-119; 3 березня. Ч.9. С.132-133.

⁴⁵ Організація і відправка на Україну відділів українського війська з полонених українців німецьких таборів // Вісник полі-

тики літератури й життя. Відень, 1918. 21 квітня. Ч.16. С.237-241; Павлюк І. Організація 1-ої української стрілецько-козацької дивізії з полонених Українців // Там само. 5 травня. Ч.18. С.272-273; 3 місця тимчасового осідку 1-ої української стрілецько-козацької дивізії // Там само. 26 травня. Ч.21. С.322-324 та ін.

⁴⁶ Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 (deren Bedeutung und historische Hintergründe). Philadelphia, 1966. Band.I. P.450.

⁴⁷ Див.: Звідомлення з політичної діяльності Берлінської Централі Союзу Визволення України в таборах українців полонених і на Українських землях, окупованих Німеччиною за час від половини травня 1915 року до половини травня 1918 року. Відень, 1918. 16 с.

⁴⁸ Кобець О. [Олексій Варрава] Записки полоненого (Пригоди і враження учасника першої Світової війни). Мюнхен, 1959. 335 с.

⁴⁹ Там само. С.V.

⁵⁰ Скоропис О. Мої "злочини" // Хліборобська Україна. 1921. 36.2-4. С.205-235.

⁵¹ Див. зокрема: Домбчевська І. Фрайштадський табір очима жінки (Уривок з книги "Фрайштадська республіка") // Свобода. 1958. 27 вересня. № 186.

⁵² Союз визволення України у Відні (1914-1918). Нью-Йорк, 1979. С.6.

⁵³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). Ф.4406. Оп.1. Спр.28.

⁵⁴ ЦДАВО України. Ф.4404. Оп.1. Спр.210.

⁵⁵ Там само. Спр.211.

⁵⁶ Там само. Спр.215.

Михайло Журба

ІСТОРИОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО АСПЕКТУ ДІЯЛЬНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННУ ДОБУ

Діяльність селянських громадських об'єднань України в контексті національної та міжнародної політики компартій-
192

но-радянського режиму у міжвоєнний час не була предметом спеціального наукового дослідження, хоча окремі аспекти цієї теми знайшли відображення у вітчизняній і зарубіжній історичній літературі. З'ясування теоретичних засад утилізації селянського ресурсу для потреб революції розпочалося ще в останній чверті минулого століття і було пов'язане з полемікою, що точилася в середовищі ортодоксальних марксистів та їх опонентів, які належали до різних шкіл західно-європейської соціал-демократії. Плюралізм суджень матеріалізувався у значній кількості публікацій у вигляді програмних документів політичних партій з аграрно-селянського питання та аналітичних розробок їх лідерів¹. На початку ХХ століття ця дискусія була перенесена на російський ґрунт. Особливої актуальності питання практичних форм підпорядкування сільської громадськості інтернаціоналістським завданням пролетарської партії в Росії та Україні набуло в роки революції 1905-1907 рр.²

Досліджуючи дану проблему, слід враховувати історіографічну традицію у вивченні діяльності селянських громадських об'єднань в Україні, етапи якої узгоджуються з основними віхами розвитку радянської історичної науки. Перші праці із зазначеної тематики з'явилися в 20-і - на початку 30-х років. Здебільшого вони належали перу не професійних істориків, а практичних працівників, партійних та радянських функціонерів, які за сумісництвом очолювали громадські об'єднання, що діяли на селі. Це, насамперед, низка статей та брошур, присвячених національній політиці, де показана роль класових селянських спілок в залученні населення нацменшин до соціалістичного експерименту в соціально-економічній, політичній та культурно-побутовій галузях суспільного життя³. Дотичною до них є група публікацій, в яких в руслі обґрунтування політики більшовицької коренізації, побіжно розглядалися питання обслуговування селянства нацменшин через різні види добровільних товариств⁴.

Окремий блок публікацій становлять роботи, що показують участь різнонаціонального селянства республіки в розгортанні громадсько-господарського кооперативного руху⁵. Література цього циклу найбільш чисельна і різнопланова. Вона включає в себе і спроби теоретичного узагальнення